

УДК 37.013.42

БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Шароватова О. П.

У статті розкрито питання нових вимірів безпеки особистості та положення, згідно з яким стан захищеності окремих індивідів залежить від взаємоузгоджених зусиль соціуму, держави та власне особистості. Розглянуто передумови, що вказують на невідкладність заходів щодо становлення у педагогіці нового напрямку – про закономірності розвитку життєвого досвіду людини в галузі безпеки життя і діяльності.

Ключові слова: безпека, безпека особистості, міждисциплінарний підхід, філософія безпеки, педагогіка безпеки.

В статье раскрыты вопросы новых подходов к безопасности человека и положение, согласно которому состояние защищенности отдельных индивидов зависит от взаимосогласованных усилий социума, государства и собственно личности. Рассмотрены предпосылки, указывающие на неотложность мер по становлению в педагогике нового направления – о закономерностях развития жизненного опыта человека в области безопасности жизни и деятельности.

Ключевые слова: безопасность, безопасность личности, междисциплинарный подход, философия безопасности, педагогика безопасности.

The article elucidates questions of new dimensions in personal safety and a concept, according to which safety level of individuals depends on coordinated efforts of the socium, state and individuals themselves. It examines preconditions that show the urgency of actions aimed at establishing a new direction in pedagogy – about patterns of life experience development in the area of safety of life and work.

Key words: safety, personal safety, interdisciplinary approach, philosophy of safety, pedagogy of safety.

Поняття "безпека" є багатозначним. Сучасні інформаційні джерела надають велику кількість його тлумачень залежно від її різновидів. Серед них: безпека людини, національна безпека, державна безпека, політична безпека, економічна безпека, воєнна безпека, військова безпека, технологічна безпека, екологічна безпека, гуманітарна безпека, демографічна безпека, інформаційна безпека, банківська безпека, продовольча безпека, енергетична безпека, безпека життєдіяльності, безпека праці, безпека конкретних видів діяльності (виробнича безпека), ядерна безпека, гірнична безпека, віброакустична безпека, безпека харчових продуктів, безпека споруд і об'єктів, техногенна безпека, пожежна безпека, радіаційна безпека, біологічна безпека, безпека руху, громадська безпека, безпека суспільства, безпека побутова, безпека особиста та інші.

Переважання у даному понятті певних смислових відтінків з часом доповнюється деякими нюансами та зазнає суттєвих змін. Проте у складних умовах сьогодення актуальності не втрачає жоден з наведених різновидів безпеки. Серед основних же смислів поняття "безпека" можна виділити наступні: безпека як внутрішнє самовідчуття людини, безпека як необхідна умова індивідуальної свободи, безпека як умова розвитку соціуму і безпека як стан держави або міжнародного співтовариства держав. Однак з часом дедалі більше уваги все ж таки приділяється саме феномену безпеки особистості, поза яким втрачають сенс всі інші напрями захисту будь-яких інтересів чи цінностей.

Окреслене різноманіття зумовило й появу численної аналітичної літератури, присвяченої безпеці в різних її проявах. Останніми десятиліттями проблема безпеки особистості інтенсивно досліджується у таких наукових напрямках, як національна безпека, державне управління, філософія людини, правознавство, політологія, психологічна безпека, інформаційна безпека, економічна безпека, працезахоронна безпека, бізнес-безпека. Кожен з наведених напрямів спрямований на розкриття важливих аспектів безпеки особистості в складних умовах сьогодення. Проте,

очевидно, вони вимагають взаємного доповнення та гармонійного поєднання, особливо в аспекті цілеспрямованого розвитку та формування особистості в умовах її виховання, навчання та освіти. Саме за такої умови і можливе всебічне та повноцінне дослідження феномену безпеки особистості чи особистої безпеки. Як основою для подальших досліджень слід скористатися тлумаченнями тих дослідників, які вважають людську безпеку міждисциплінарним поняттям [1, с. 2].

Очевидно, що об'єктивно обумовлений процес диференціації знань заважає сформулювати повноцінну уяву про складний соціокультурний феномен безпеки особистості. Остаточного нез'ясованою залишається і проблема взаємозалежності безпеки суспільства, держави та окремої особи. Вимагає поглибленого вивчення проблема узгодження різних підходів до з'ясування феномену безпеки, а також орієнтовані саме на безпеку поведінкові особливості людини, що формуються у процесі виховання та навчання на всіх освітніх етапах.

Відтак поглиблене вивчення складного феномену безпеки особистості має базуватися на інтеграції напрацьованих вчених різних дослідницьких напрямів, що і виступає метою даного дослідження. Застосування ж міждисциплінарного підходу з урахуванням педагогічних аспектів дозволить не лише сформулювати повноцінну уяву про сутність таких напрямів, а й вивести певний інтегральний показник феномену безпеки особистості як системного соціокультурного явища.

З фахових джерел відомо, що питання безпеки людини були завжди актуальними, починаючи з того моменту, коли вона стала активно взаємодіяти з природою, опанувавши вогонь та знаряддя праці [3, с. 6]. З часом кількість загроз безпечному існуванню соціуму та окремих індивідів невпинно зростала, що завдячувало як ускладненню суспільних відносин, так і появі та вдосконаленню численних небезпек технічного характеру. Сучасному ж суспільству властиве стрімке примноження усіляких небезпек, що загрожують безпечному існуванню окремих людей та суспільству в цілому.

В умовах глобалізаційних процесів проблема захисту базових прав і свобод людини все більшою мірою переміщується зі сфери державно-політичних відносин у соціетальну сферу. Сьогодні найважливішими суб'єктами відносин у системі "небезпека – безпека" поряд із державою постають, з одного боку, людство як ціле, а з іншого – окремий індивід. Національна держава вже не спроможна ефективно функціонувати в рамках її традиційних повноважень, зокрема, належним чином забезпечуючи всебічні права і свободи громадян. З вибудованої дослідниками "п'ятиповерхової піраміди владних відносин", яка формується під тиском глобалізаційних процесів, лише один "поверх" виділено для національної держави. Частину власних функцій вона передає нагору (міждержавним та міжнародним об'єднанням), частину – вниз (територіальним та муніципальним органам) [11, с. 229–232].

Усе це слід вважати одним із найбільш важливих чинників зміни орієнтирів у системі "соціум – держава – індивід", а також перегляду парадигми безпеки особистості. Проте до таких змін належним чином не підготовлені не лише держави, а й окремі індивіди. Тож не випадково автори аналітичної доповіді "Проблеми впровадження культури безпеки в Україні" підкреслюють важливість того, "щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства" [5, с. 5].

Базовим для сучасного філософського дискурсу із зазначеної проблематики є положення про те, що конституювання людини в особистість здійснюється завдяки наявності природних прав, самореалізації та недоторканності її гідності. Філософія ж безпеки першочергово пов'язується з розумінням об'єктивної реальності як нелінійної динаміки. На рівні суспільної свідомості нелінійність постає як складна сукупність ствердження та заперечення, що живиться динамічним хаосом і постійним браком достатньої інформації для прийняття необхідних рішень. Відтак, виходячи з наведених аргументів, виділяються дві парадигми безпеки: (1) парадигма захищеності, що ґрунтується на розумінні безпеки як заперечення небезпек, наслідком чого є власне самоствердження особистості; (2) парадигма самоствердження, що базується на розумінні безпеки як ствердження себе, а заперечення небезпек має вторинний характер і розглядається як необхідна умова самоствердження [7, с. 47].

У руслі соціології управління базовим є розуміння безпеки як соціального імперативу, що виражає стан збалансованого суспільства. Причому соціальна

безпеку у багатьох аспектах пов'язується саме із захищеністю окремої людини. Такий стан безпеки розглядається і як явище, що зумовлює якість життя людини, і як комплексне поняття, що містить сукупність громадянських прав і свобод, і як право людей на життя в умовах свободи та гідності, а також свободи від зубожіння та соціальної незахищеності. При цьому деякі фахівці відзначають наявність "підстав стверджувати, що загальну теорію соціальної безпеки сучасна соціологічна наука розробити не спромоглася" [6, с. 335]. З урахуванням зазначеного, надійним фундаментом для опрацювання такої теорії має стати оновлене розуміння взаємозв'язків між безпекою особистості та загальним станом збалансованого суспільства.

Близькою до наведеної є й проблема соціокультурної безпеки, дослідження якої відзначається посиленням операційної значущості окремих положень та пропозицій. Дійсно, відносини між людьми можуть набувати як форми спілкування між окремими індивідами, так і форми міжгрупового спілкування. Налагодження гідного спілкування дотичне до проблеми культурної ідентифікації, тобто можливості та процесу налагоджування соціокультурних зв'язків між окремими соціальними групами. У цьому розумінні стрижнем безпеки має вважатися знаходження гармонійного співвідношення між інтересами окремих груп та суспільства в цілому, що й має забезпечити належний рівень свободи окремих індивідів. У сучасних умовах опрацювання різнобічних підходів до налагодження гідного міжкультурного діалогу набуває особливо великого значення. Деякі вчені навіть пропонують з цією метою заснувати Всесвітню раду культур за аналогією з Радою Безпеки ООН, наділивши її повноваженнями у сфері узгодження позицій, суджень і спостережень спілкування у сфері культури [10, с. 99].

Одним із найперспективних напрямів дослідження зазначеного феномену є співвідношення свободи і безпеки. На сьогодні окреслене співвідношення вже долає межі соціогуманітарних студій, стаючи предметом аналізу представників багатьох галузей знань та наукових напрямів. У руслі кримінально-правової проблематики аргументовано доводиться положення про суперечливість та в деяких аспектах навіть хибність гасла "свобода через безпеку". М. Панов, погоджуючись з положенням щодо можливості використання безпеки існування індивідууму у політичних цілях, зазначає, що безпеку необхідно розглядати як необхідну умову та гарантію захисту свободи та інших прав людини [4, с. 10].

Представники юридичної науки, поступово долаючи крайнощі позитивізму, дедалі частіше говорять про гармонійне поєднання права та закону, про взаємну відповідальність особи і держави. Тож, очевидно, у даному контексті мова має йти перш за все про дієвість принципу верховенства права. Сучасні дослідники висловлюють майже одностайну впевненість у тому, що належна реалізація саме зазначеного принципу має бути запорукою ефективного забезпечення прав і свобод людини. В. Тихий, наприклад, пов'язуючи проблему прав і свобод людини з безпекою громадян, окреслює наступне завдання для розвитку фундаментальних засад юридичної науки: "Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був впевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою" [9, с. 7].

Дослідники проблем державно-управлінської проблематики також все частіше враховують суб'єктивний чи особистісний фактор. Поза громадянською участю, за оцінкою А. Соловйова, "уряд незмінно перетворює державне управління на сукупність корпоративних бізнес-проектів, що задовольняють в основному інтереси елітарних коаліцій та альянсів" [8, с. 96]. Відсутності насилля як основного чинника порушення безпеки громадян нарівні з політичною стабільністю відводиться одне з чільних місць у численних індексах, що відображають основні параметри ефективності державного управління. Причому яскраво простежується переорієнтація у тлумаченні місця людини у суб'єкт-об'єктних відносинах. Про це, зокрема, свідчить визнання того факту, що сучасному державному управлінню нарівні з виконавчо-розпорядчими відносинами властиві і відносини координації, субординації та реординації.

У такому контексті мова здебільшого йде про політичну комунікацію та навіть комунікативну революцію, що суттєвим чином впливає на стан суспільної свідомості

та захищеності особистості в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Масові комунікації, які у своїй суті є цілеспрямованим впливом комунікатора на аудиторію, складають невід'ємний компонент функціонування сучасного інформаційного суспільства. Відтак і комунікативний ресурс відзначається значним потенціалом, який неможливо оцінити якимось однозначно. Вочевидь, політичні комунікації відіграють ключову роль у справі забезпечення стабільності сучасного суспільства. Проте посилення комунікативного впливу на суспільну свідомість якраз і пов'язується з нав'язуванням чужих (інших) інтересів об'єкту маніпулювання, що деструктивно впливає на здатність людини адекватно оцінювати виклики та загрози.

Природно, що внутрішня готовність чи неготовність людини протидіяти усіляким загрозам якнайповніше розкривається в руслі психологічних аспектів соціальних відносин. Відомо, що різнобічні психічні відхилення не лише дисгармоніюють із суспільними нормами, а й примножують загрози життю та безпеці людини. Це, зокрема, маргінальність як стан конфлікту із загальноприйнятими нормами (за А. Фаржем), феномени колективного несвідомого та феномен психічної інфляції (за К. Г. Юнгом), критичні прояви міфологізації політики та "агресивно відновлюваної ідентичності" (за А. Туреном), "травма влади" та так звана "щаслива апатія" (за Т. Делюком та В. Федотовою), наслідки "групомислення" (за І. Л. Дженісом), "оманливих радощів нонконформізму" (за В. Дібровою), прояви масової культури та масових рухів (спільноти "істинновірних" за Е. Хеффером, "закритої маси" за Е. Канетті та "порожньої маси" за К. Ясперсом).

Отже, поняття "безпека" відзначається багатозначністю, яку можна і слід досліджувати у культуро-філософському, соціологічному, міжнародно-політичному, екологічному, економічному, психологічному, правовому, державно-управлінському та багатьох інших аспектах. Сучасності ж властиві нові виміри та контури безпеки. Право на безпечний розвиток особистості розглядається як атрибутивна ознака суспільства, держави і власне особистості. Водночас наголос все частіше ставиться на активності та дієвій позиції окремих громадян, що й створює основу колективної та національної безпеки в цілому.

Одним із головних соціальних і моральних бастионів будь-якої країни, здатним консолідувати націю, найважливішим інструментом успішного здійснення соціально-економічних реформ, а відтак і забезпечення певного рівня безпеки, є система освіти. Саме у процесі безперервної освіти, під час навчально-виховного процесу відбувається цілеспрямований процес соціалізації індивіда, його становлення як особистості та громадянина, найефективніше реалізується процес виховання. У свою чергу, мета та завдання національного та морального виховання досягаються через глибоке та всебічне оволодіння особистістю змістом освіти і соціально-етичними нормами міжособистісного та міжнаціонального спілкування, домінантами в якому на сьогоднішній день виступають саме питання забезпечення безпеки у всіх її проявах та на всіх рівнях.

Проте зазначені вище дослідження феномену безпеки не мають свого достатнього відображення у сучасній педагогіці. А педагогіка, у свою чергу, не орієнтована на результати досліджень у сфері діяльності людини.

Накопичений на сьогодні педагогічний досвід в галузі безпеки життя і діяльності вимагає теоретичного узагальнення та систематизації. Відсутність у сфері педагогіки єдиної наукової концепції розвитку наукової галузі безпеки життя і діяльності призвела до того, що здійснені педагогічні наукові дослідження мають випадковий, безсистемний, кон'юнктурний характер.

На думку В. Гафнера, в умовах сьогодення є кілька передумов, що вказують на необхідність невідкладних заходів з оформлення наявного досвіду в новий науковий напрям у педагогіці, оскільки в сучасних умовах безпека стає головним орієнтиром діяльності соціальних інститутів, що має чітко відобразитися в цілях і змісті сучасної освіти [2, с. 5–12].

По-перше, накопичення великого обсягу практичного педагогічного досвіду (в галузі навчання безпеки життєдіяльності) вимагає теоретичного узагальнення та систематизації. Сьогодні ж, за словами автора [2], як і у середньовіччі, педагогічна практика переважає відповідній педагогічній теорії, що є неприпустимим. Звичайно, багато в чому змістові особливості наукових теорій обумовлюють і ставлять завдання навчання і виховання різних поколінь. Однак педагогіка як

наука також певним чином встановлює напрям та мету руху суспільства. Отже, необхідно осмислити, проаналізувати й узагальнити наявний досвід, що дозволить виявити механізми формування досвіду безпечного існування особистості.

По-друге, відсутність у сфері педагогіки єдиної наукової концепції розвитку наукової галузі безпеки зумовлює нерівномірний розвиток наукового педагогічного поля в галузі формування досвіду безпечного існування. Останніми роками співвідношення реальної небезпеки деяких соціальних проблем зі ступенем їх розробки у наукових дослідженнях з педагогіки засвідчує суттєві відхилення між запитами суспільства і відгуком на них наукового педагогічного співтовариства.

По-третє, звертає увагу В. Гафнер, низький рівень компетентності педагогів, які здійснюють в умовах сучасності формування досвіду безпечного існування, не дозволяє на достатньому рівні розвинути у слухачів (дітей, школярів, студентів) світоглядні аспекти безпеки. Тому необхідним є звернення найсерйознішої уваги на підвищення кваліфікації та перепідготовку у сфері безпеки як працівників освіти, так і фахівців різних галузей і управлінців різних рівнів.

Науковий напрям у педагогіці про закономірності розвитку життєвого досвіду людини в галузі безпеки життя і діяльності автор визначає як "педагогіку безпеки" [2, с. 5–12].

Розглянувши міждисциплінарні питання нових вимірів безпеки особистості та положення, згідно з яким стан захищеності окремих індивідів залежить від взаємоузгоджених зусиль соціуму, держави та власне особистості, надалі слід також звертати увагу не лише на загрози, але й на можливості, зокрема системи освіти та педагогічної науки, оскільки саме в такому разі буде досягнута найбільш повна уява про безпеку особистості як складного соціокультурного феномену.

Література

1. Воротнюк М. Людська безпека як імператив сучасності: переніс фокусу з держави на людину / М. Воротнюк, О. Сушко. – К. : Фонд ім. Фрідріха Еберта: представництво в Україні, 2010. – 15 с.
2. Гафнер В. В. Передумови виникнення педагогіки безпеки / В. В. Гафнер // Педагогіка безпеки: наука і освіта : матеріали Всеросійської наукової конференції з міжнародною участю (Єкатеринбург, 12 грудня 2011 р.) : в 2 ч. / уклад. і заг. ред. В. В. Гафнер ; ФГБОУ ВПО "Урал. держ. пед. ун-т". – Єкатеринбург, 2012. Ч. 1. – 2012. – С. 5–12.
3. Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. посібник / О. П. Мягченко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 384 с.
4. Панов Н. И. Введение / Н. И. Панов // Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности – Х., 2012. – С. 5–10.
5. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналіт. доп. / Ю. М. Скалецький, Д. С. Бірюков, О. О. Мартюшева та ін. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
6. Рущенко І. П. Соціальна безпека: від теорії і до практики / І. П. Рущенко, І. М. Дубровський // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наукових праць. – Х., 2012. – Вип. 18. – С. 334–338.
7. Рыбалкин Н. Н. Природа безопасности / Н. Н. Рыбалкин // Вестник Моск. ун-та. Сер. 7 "Философия". – 2003. – № 5. – С. 36–52.
8. Соловьев А. И. Латентные структуры, управление государством, или Игра теней на лике власти / А. И. Соловьев // Полис. – 2011. – № 5. – С. 70–98.
9. Тихий В. П. Проблеми утвердження і забезпечення прав та свобод людини / В. П. Тихий // Правничий вісник Університету "Крок". – 2009. – Вип. 4. – С. 4–9.
10. Ширяев В. Культурная безопасность и межкультурные диалоги / Вячеслав Ширяев // Власть. – 2010. – № 1. – С. 95–99.
11. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.